

HYNDEVADSDAMMEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid hyttområdet L1984:2747, Husby Rekarne 3:18 och S:3 samt Kälby 1:38, Eskilstuna kommun, Södermanlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3517

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Åfåran har tömts och blottat dammluckornas fundament. Foto från nordväst.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:
Fastighetskartan: © Lantmäteriet
Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

© Arkeologikonsult 2021
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

HYNDEVADSDAMMEN

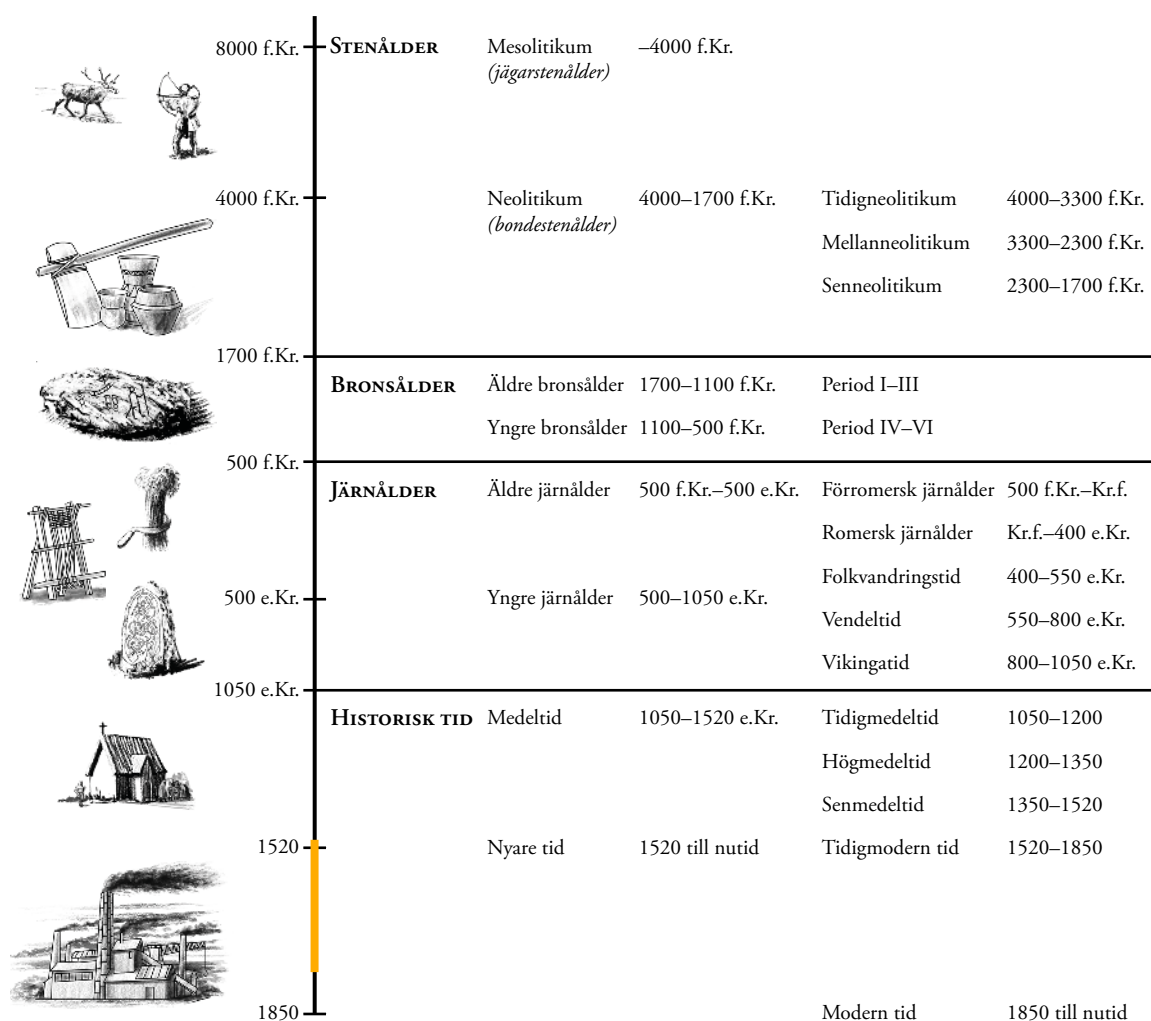
Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid
hyttområdet L1984:2747, Husby Rekarne 3:18 och S:3 samt Kälby 1:38,
Eskilstuna kommun, Södermanlands län

ÅSA BERGER

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3517

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING	7
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSBILD.....	8
ÄLDRE KARTOR	10
GENOMFÖRANDE	11
RESULTAT	12
AVSLUTNING	14
REFERENSER	15
Litteratur	15
Digital källa	15
Äldre kartmaterial	15
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	16

Figur 1. Platsen för den arkeologiska undersökningen i Eskilstuna. Mot bakgrund av Terrängkartan, skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

I samband med att ett av dämmena i Hyndevedsdammen i Eskilstuna kommun skulle renoveras utförde Arkeologikonsult en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning. Arbetet

berörde en hyttlämning (L1984:2747) och dess närmaste omgivning. Inget av antikvariskt intresse påträffades i samband med renoveringen.

INLEDNING

I samband med att Hjälmarens Vattenförbund skulle renovera det lilla dämnet vid Hyndevedsdammen inom fastigheterna Husby Rekarne 3:18 och S:3 samt Kälby 1:38 i Eskilstuna kommun (figur 1 och 2) utförde Arkeologikonsult en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning (Lst dnr 431-2209-2021). Arbetena berörde fornlämning L1984:2747 som består av ett hytt-

område och fornlämningsområdet kring den. Syftet med den arkeologiska undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera de delar av fornlämningen som berördes vid renoveringen av dammen. Undersökningen skulle så långt som var möjligt ge kunskap om vår historia med relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Schaktningsövervakningen utfördes under augusti 2021.

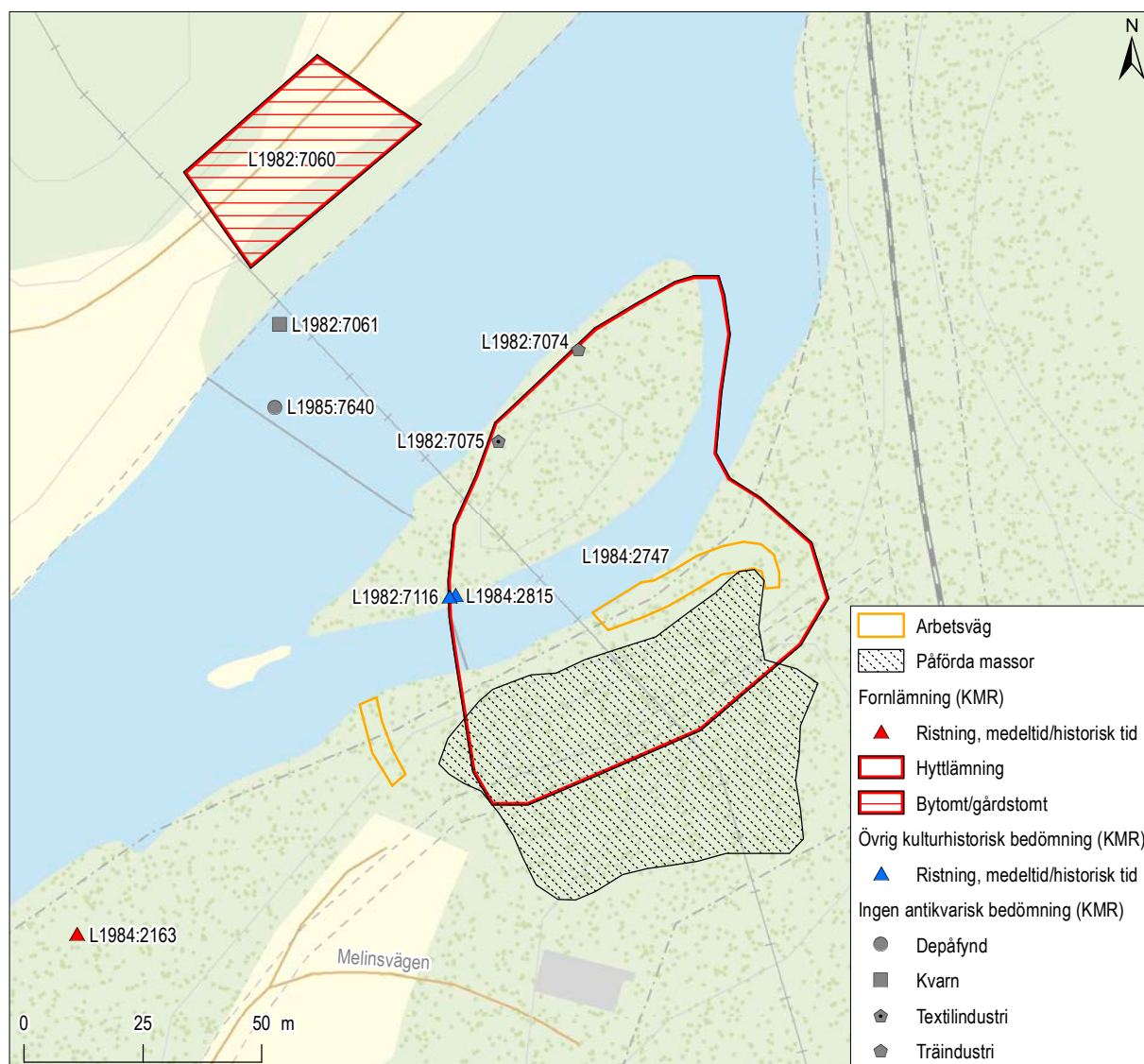
Figur 2. Drönarbild över dämmena vid Hyndeved. De berörda dammluckorna till höger i bild. Spridningstillstånd från Lantmäteriet med ärendenummer LM2021/037885.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSBILD

Hyndevadsdammen reglerar vattenflödet från Östra Hjälmarén till Mälaren genom två dämmen åtskilda av en ö (se figur 2). Vid 1800-talets slut utfördes muddring och sprängningar i området för att skapa en kanal och då skapades den ö som idag skiljer de båda dämmena åt. Omdaningen av platsen gör att det idag är svårt att avgöra vad som är ursprunglig mark och vad som har påverkats av dessa arbeten. Sydost om kanalen finns vad som tolkas som stora mängder påförda massor från kanalbygget. Dessa är upp till 3 meter höga. Genom massorna har en väg dragits fram till järnvägen i nordost (figur 3).

Hyndevad nämns som *hindawat* i ett dokument från år 1216. Namnet är sammansatt av hind (hjorthona) och vad (vadställe). På 1600-talet tillhörde den nordvästra sidan av ån kronohemmanet Hyndevad (L1982:7060) med tillhörande kronokvarn (L1982:7061) samt fiske i ån. Idag finns inga synliga lämningar av bytomten eller kvarnen (Ulfhielm & Dicksson 2015:16ff).

På och kring ön finns flera registrerade fornlämningar. Hyttlämning L1984:2747 sträcker sig över nästan hela ön och över åfåran mot söder inom ett

Figur 3. Undersökningsområdet med det som antas vara påförda massor samt närliggande lämningar enligt Kulturmiljöregistret (KMR). Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 500.

Figur 4. Ristning i berget vid dammluckornas norra ände. Foto från söder.

80 x 65–80 meter stort område. Inga konstruktioner är synliga men sot, kol och slagg finns i ytan på ön. Inget sådant material är synligt på kanalens sydöstra sida. Områdets utbredning är baserat på äldre kartmaterial. På ön finns också uppgifter om textilindustri i form av en vadmalsstamp (L1982:7075) och en sågkvarn (L1982:7074) från 1600-talet. Vid dammluckorna på öns sydvästra del finns två ristningar i berget. Den ena lyder: HJÄLMARENS OCH / KVISMARENS SJÖSÄNKINGS / BOLAG GENOMFÖRDE ÅREN 1879–1888 / SÄNKNING AV HJÄLMAREN / SAMT SVARADE SENARE INTILL / 1991 FÖR REGLERINGEN / AV SJÖN (L1982:7116). Ristningen är beväxt med lav och har delvis täckts över med sprayfärg. Den andra ristningen (figur 4) består av året 1880 (L1984:2815). Knappt 100 meter sydväst om dammluckorna finns ett vattenståndsmärke med det krönte året 1768 (L1984:2163).

Vid muddringarna på 1800-talet påträffades ett stort antal föremål från stenåldern, bronsåldern och järnåldern (L1975:7640) i bottengruset i den ur-

Figur 5. Holkya av brons funnen i Hyndevadsströmmen vid muddringar på 1880-talet. Foto: Ulrik Skans, Statens Historiska Museum, föremålsID 363115 (CC BY).

sprungliga åfåran nordväst om ön. Bland föremålen fanns bland annat skafthålsyxor, holkxor av brons (figur 5) och järnnoxor samt brynen och pärlor. Dessutom hittades material från 1600- och 1700-talen som kritpipor och keramik (Zachrisson 2004:18ff).

ÄLDRE KARTOR

År 1641 gjordes en geometrisk avritning i tre delar över Hyndevads ström från Hyndevad till Tors-hälla. Enligt kartans text tillhörde gården då hus-tru Åleta som också ägde en såg i området. Kartan finns på Riksarkivet och har inte kunnat studeras i original. En karta utan årtal som sannolikt är från slutet av 1600-talet visar att en masugn har legat vid strömmen. Kartans text uppger att masugnen är gammal och att rester efter masugnspipan och flera byggnader, bland annat kolhuset, fanns kvar. Söder om masugnen hade Lars smed sin smedja och/eller bostad. Masugnen var endast i bruk en kort tid, mellan åren 1570–1580 tillverkades artilleri-pjäser där (Ulfhielm & Dicksson 2015:16ff). Kar-tan är en så kallad konceptkarta, alltså den skiss lantmätaren gjorde i fält vilket innebär att den är

något otydlig och svårläst och inte kan publiceras i föreliggande rapport.

På 1700-talet verkar det mesta av verksamheterna intill fallet ha försvunnit. Ett torp med namnet Hyndevad Backe med en liten åkerlycka finns söder om masugnsområdet på en karta från 1723. På laga skifteskartan över byn Husby från 1807 finns en backstuga i det som efter kanalbygget kommer att bli norra delen av ön (figur 6). Området omkring kallas Smedshagen.

På Häradsekonomska kartan från 1897–1901 finns ett slussvaktarboställe ungefär på den plats där torpet var markerat på 1723 års karta. En väg löper från byggnaden upp mot järnvägen i nordost.

Figur 6. Storskifteskarta över Husby från 1807 med det område som tidigare innehållit masugn och smedja. Backstugan är markerad med en röd cirkel.

GENOMFÖRANDE

Åfåran sträcker sig i nordöst – sydvästlig riktning och dammkonstruktionen går tvärs över denna. För att torrlägga arbetsområdet anlades fångdammar cirka 30 meter uppströms och nedströms dämnet (figur 7, 8 och omslagsbilden). Fångdammarnas vallar byggdes av krossad kalksten. Arbetet utfördes med grävmaskin placerad på den sydöstra sidan

av Hyndevadån. Två arbetsvägar byggdes genom att material påfördes. Rensning av åfårans botten skulle utföras med grävmaskin. Från nuvarande vändplan för fordon planerades markförläggning av elkabel fram till dämnet. Arbetet inleddes i mitten av augusti och de nya dammluckorna invigdes den 29 november.

Figur 7. Fångdammen uppströms dämnet. Foto från öster.

Figur 8. Fångdammen uppströms dämnet. Foto från söder.

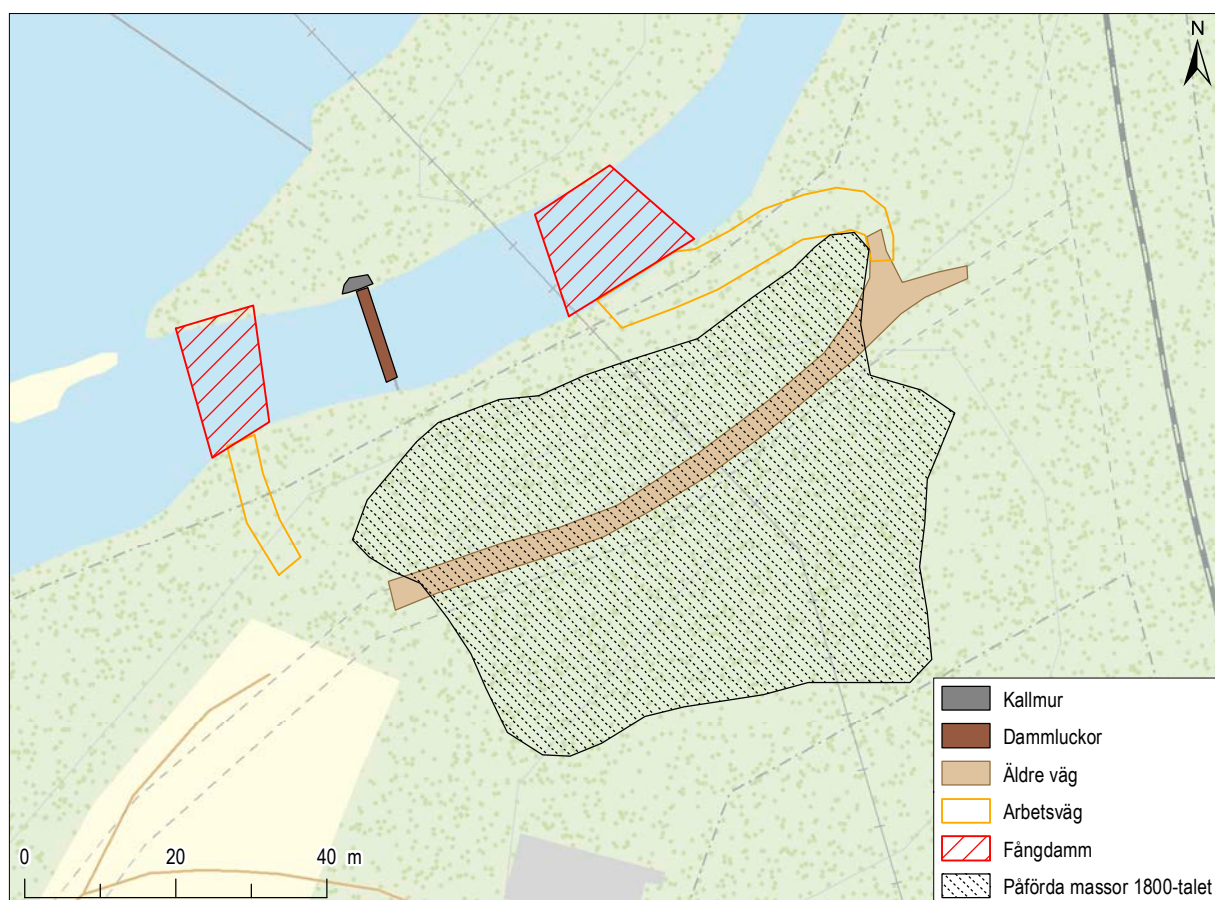
RESULTAT

Efter ett inledande möte på platsen med representanter från Hjälmarens Vattenförbund och den entreprenör som skulle utföra arbetet utfördes en besiktning av de berörda ytorna. Då kunde konstateras att inga synliga lämningar fanns inom de ytor som skulle användas för arbetsvägarna. Den planerade elkabeln var inte längre aktuell då man i stället skulle använda sig av befintligt elskåp och förlägga kabeln i samma schakt som tidigare.

De båda arbetsvägarna som anlades på den sydöstra sidan av ån påverkade inga synliga lämningar. Delar av den norra vägen förlades till resterna av den väg som syns på Häradsekonomiska kartan från 1897–1901. Eftersom vägarna anlades genom att markduk lades ut innan material påfördes bedömdes inga tidigare okända konstruktioner eller lager under markytan kunna framkomma.

Efter att fångdammarna anlagts och åfårans botten blottlagts gjordes en ny kontroll av platsen. Två valar i krossad kalksten hade byggts på västra respektive östra sidan av dammluckorna för att möjliggöra tömning av dammen. Då botten på åfåran var frilagd visade den sig vara i princip helt tom (figur 9). Inget bottenslam fanns, sannolikt på grund av kraftigt vattenflöde i perioder. Inga fynd av arkeologiskt intresse hittades i fåran, endast en liten mängd skrot i form av rostfritt stål framkom.

Betongplintar för dammkonstruktionen hade gjutits direkt på berggrunden i botten av åfåran (figur 10). Dessa knackades delvis bort med hammare när de gamla dammluckorna togs bort. Dammkonstruktionen var uppbyggd av trä, stål och betong. Vid norra sidans infästning för dammluckorna fanns en kallmurad stenmur (figur 11). Denna bestod av rektangulära stenblock runt 0,5 x 0,5 x 1,0 meter stora.

Figur 9. Plan över arbetsområdet. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 000.

Figur 10. Betongplintar gjutna direkt på berget i åfårans botten. Foto från nordväst.

Figur 11. I dämmets norra del fanns en kallmur som sannolikt härrör från den ursprungliga dammkonstruktionen från 1880-talet. Foto från söder.

AVSLUTNING

Förutom den kallmur som fanns i dämmets norra del härrörde hela konstruktionen från den senaste ombyggnaden på 1970-talet. Kallmuren kan ha tillkommit då kanalen grävdes på 1880-talet. Inget av antikvariskt intresse framkom i samband med det

utförda arbetet och inga anläggningar eller kulturlager har påverkats. Den skada i form av sprayfärg på en av ristningarna i berget (L1982:7116) som noterades i samband med arbetena har förts in i Kulturmiljöregistret.

REFERENSER

Litteratur

ULFHIELM, A & DICKSSON, I., 2015. *Eskilstunaån. Vattenanknutna kulturmiljöer. Arkeologisk utredning. Eskilstuna kommun, Södermanlands län*. Almunga AB, rapporter 2015:2.

ZACHRISSON, TORUN. 2004. Hyndevadsfallet och den kulturella mångfalden. Om depositioner i strömmande vatten i Södermanland. I: *Kulturell mångfald i Södermanland, del 2*. Red. Agneta Åkerlund. Länsstyrelsen i Södermanlands län.

Digital källa

KULTURMILJÖREGISTRET (KMR)
Riksantikvarieämbetets söktjänst (Fornsök) med alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

Äldre kartmaterial

Riksarkivet

GEOMETRISK AVRITNING ÖVER SKOGSTORP FRÅN 1641
Riksarkivet (Ur: Ulfhielm & Dicksson 2015).

Lantmäteristylsens arkiv

GEOMETRISK AVMÄTNING 1723
Husby 1–4
Husby-Rekarne socken, Södermanlands län
Aktbeteckning: C31-30:1
Lantmätare: Anders Mörn, Daniel Milander

STORSKIFTE 1807
Husby 1–4
Husby-Rekarne socken, Södermanlands län
Aktbeteckning: C31-30:2
Lantmätare: Nils Vahlström

Lantmäterimyndigheternas arkiv

KARTA, CIRKA 1700
Hyndevadsström
Klosters socken, Södermanlands län
Aktbeteckning: 04-KLO-1
Lantmätare: Okänd

Rikets allmänna kartverk

Häradsekonomiska kartan 1897–1901
Eskilstuna
Rak-id: J112-7417

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnr:	3517
Länsstyrelsens diarienummer:	431-2209-2021
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2021-05-12
Uppdragsgivare:	Hjälmarens Vattenförbund
Uppdragsnr i KMR:	202200053
Län:	Södermanland
Landskap:	Sörmland
Kommun:	Eskilstuna
Socken:	Husby-Rekarne
Fastighet:	Husby Rekarne 3:18 och S:3, Kälby 1:38
Berörda fornlämningar:	L1984:2747
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
Undersökningstid, fältarbete:	1 juli samt 11 och 30 augusti 2021
Koordinatsystem:	SWEREF99TM
Höjdsystem:	RH2000
Projektledare:	Åsa Berger
Rapportansvarig:	Åsa Berger
Fältpersonal:	Åsa Berger, Malin Karlén
Planer och layout:	Ida Söderström
Kvalitetsgranskning:	Johan Blidmo
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3517